
آیین‌ها و جشن‌های کهن

در ایران امروز

(نگرش و پژوهشی مردم‌شناختی)

نوشته

محمود روح‌الامینی

فهرست

درآمد سخن ۹ تا ۳۲

- ویژگی جشن‌ها (ص ۱۰). جشن و سوگواری (ص ۱۳). رده‌بندی جشن‌ها (ص ۱۴). پیوند جشن‌ها و آیین‌های کهن با اسطوره‌های دینی (ص ۱۸). گاهشماری جشن‌ها (ص ۱۹). فصل‌ها و آغاز سال (ص ۲۴). کیبسه (ص ۲۷). تکنولوژی صنعتی و برگزاری جشن‌ها (ص ۳۱).

نوروز ۳۵ تا ۷۷

- پیدایش جشن نوروز (ص ۳۶). روایت‌های اسلامی درباره‌ی نوروز (ص ۴۰). روزها یا ماه جشن (ص ۴۲). پنجه (خمسه مستترقه) (ص ۴۳). میرنوروزی (ص ۴۵). چهارشنبه‌سوری (ص ۴۸). روزهای مردگان (پنجشنبه آخر سال) (ص ۵۳). خانه‌تکانی (ص ۵۴). کاشتن سبزه (ص ۵۵). سفره‌هفت‌سین (ص ۵۶). لباس نو (ص ۵۷). خوراک‌های نوروزی (ص ۵۹). دید و بازدید (ص ۶۱). نوروز اول (ص ۶۳). هدیه‌ی نوروزی (عیدی) (ص ۶۴). سیزده‌بدر (ص ۶۹).

جشن مهرگان ۷۹ تا ۸۷

یلدا ۸۹ تا ۹۶

جشن تیرگان (تیرما سبزه‌شو) ۹۹ تا ۱۲۰

- داستان آرش (ص ۱۰۰). جشن تیرگان در مازندران (ص ۱۰۷). تیر و جشن (ص ۱۱۳).

جشن سده ۱۲۱ تا ۱۴۰

واژه‌سده (ص ۱۲۱). پیدایش آیین سده (ص ۱۲۳). برگزاری جشن سده (ص ۱۲۵).
جشن سده و کیش زردشتی (ص ۱۲۸). سده‌سوزی در کرمان (ص ۱۳۲).

به حق پیرچک چکو ۱۴۳ تا ۱۵۲

آیین‌های سالانه در قره‌کلیسا ۱۵۳ تا ۱۶۳

آیین‌های قالی‌شویان در مشهد اردهال ۱۶۵ تا ۱۸۴

مشهد اردهال (ص ۱۶۰). زمان و علت قالی‌شویان (ص ۱۶۷). روند برگزاری
(ص ۱۶۹). هفته‌جار (ص ۱۷۰). شب‌زیارتی (ص ۱۷۲). جمعه‌قالی (ص ۱۷۳).
لعنت بادها (ص ۱۷۴). بعد از مراسم (ص ۱۷۷). هفته نسلجی‌ها (ص ۱۸۱).

آیین‌های همراه با نام روزهای ماه و هفته ۱۸۵ تا ۲۰۵

هفته (ص ۱۹۳). روزهای هفته (ص ۱۹۴). پیوند دین با نام روزهای ماه و
هفته (ص ۲۰۰). جدول نام‌های روزهای هفته (ص ۲۰۱).

نمایه ۲۰۵

درآمد سخن

برگزاری جشن^۱ و عید^۲ از ویژگی‌های فرهنگی همهٔ جامعه‌ها است، از کهن‌ترین زمان‌ها تا به امروز. همهٔ ملت‌ها، قوم‌ها، ایل‌ها و در همهٔ سرزمین‌ها - روزهایی از سال را جشن می‌گیرند. پژوهش‌های مردم‌شناسی، جامعه و گروهی را سراغ ندارد که مردم روز یا روزهایی را به شادی و شوخی و جنب‌وجوش شادمانه نپردازند.

از کهن‌ترین جشن‌ها و پتلاچ‌های جامعه‌ها و قوم‌های ابتدایی، تا جشن‌ها و جشنواره‌های امروزی، شادمانی، سور، گردهمایی، غذا دادن و نیز به فراموشی سپردن کارهای جدی و برنامه‌های شغلی روزانه از ویژگی‌ها و نقش‌های بنیادین است.

۱. واژهٔ جشن، که به فارسی امروز به معنی آیین‌های شادمانی است، از واژهٔ «یسن» / یسنه» اوستایی و «یزشن» بهلوی به معنی ستایش و پرستش است، و همچون بسیاری از آیین‌های ایران باستان رنگ دینی به‌خود گرفته است.
۲. «عید به معنی هرچه باز آید. هر روزی که در آن انجمن یا تذکار برای فضیلت یا حادثهٔ بزرگی باشد، گویند از آن رو بدین نام خوانده شده که هر سال شادی نوینی بازآرد و اصل آن «عود» است» (لغت‌نامهٔ دهخدا به نقل از اقرب‌الموارد، انندراج).

در کنار روزها، هفته‌ها و نیز ماه‌هایی که مردم در تلاش معاش‌اند، و باید قانون‌ها و ضابطه‌های اجتماعی را به صورتی جدی رعایت کنند و به‌ناگزیر محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های فراوان اخلاقی و اعتقادی و سنتی آنان را در بر گرفته است، روزهای جشن قرار دارد، تا مقداری از محدودیت‌ها را بشکنند، تکلیف‌ها را فراموش کنند، و گاه نیز نافرمانی‌ها و ناروایی‌هایی از آن‌ها سرزند که در موقعیتی دیگر - جز زمان جشن - انجام دادن آن ناپسند است.

بررسی و شناخت جشن‌ها و آیین‌ها، که در شمار فرهنگ عامه^۱ است، یکی از زمینه‌های پژوهش مردم‌شناختی است. کتاب‌ها، نوشته‌های کهن و برگزاری جشن‌های قومی که همچون بیشتر میراث‌های فرهنگی - هرچند همراه با دگرگونی - بر جای مانده، زمینه پژوهش و بحث و نظر را درباره این پدیده فرهنگی فراهم ساخته است. گردآوری، یادداشت و مردم‌نگاری جشن‌ها، در این سده، آگاهی‌های فراوانی به همراه داشته است.

برگزاری جشن‌ها و آیین‌ها به ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی و اعتقادی جامعه بستگی دارد. کمتر جشنی را می‌توان یافت که در دو جامعه، دو کشور و یا دو شهر، یکسان برگزار شود. با این همه، مردم‌شناسان نقش‌ها و ویژگی‌های همانند و همگونی را در بسیاری از جشن‌های قومی و سنتی جامعه‌های ابتدایی و کهن یادآور می‌شوند^۲، که از آن جمله است:

۱. جشن‌ها، بیشتر، با زیاده‌روی در فراهم کردن خوراک، در خوردن، در آشامیدن، در خندیدن، در دست زدن و پایکوبی کردن، و با شور

۱. اصطلاح فرهنگ عامه یا فرهنگ مردم ترجمه واژه انگلیسی فولکلور (Folklore) به معنی دانش عامیانه است.

۲. فرهنگ واژگان کلیدی در مردم‌شناسی، تألیف فرانسوا لا پلاتین (F. La Plantine) (انتشارات Privat، تولوز، ۱۹۷۴) ویژگی‌های همگون جشن را بیان داشته، و در این گفتار از آن بهره گرفته شده است.

و هیجان گروهی همراه است. زیاده‌روی در همه زمینه‌ها؛ گاه پولی که چندین ماه - یا چندین سال - ذخیره شده، در چند روز خرج می‌شود. در برخی از جشنواره‌ها و کارناوال‌ها کسی که می‌آید برای این است، که تا می‌تواند شوخی کند، فریاد بزند، جست و خیز کند، از خود بی‌خود شود و یکنواختی زندگی روزانه را بشکند.

۲. به بازی گرفتن و مسخره کردن قدرت و حکومت، با وارونه جلوه دادن رابطه‌های اجتماعی و سیاسی، و تظاهر کردن به سرکشی و نافرمانی؛ در جشن‌های سُخریه‌آمیز رومی‌ها، رسم بود که خرده‌فروشان به مدت چند روز حکومت کنند و دستورها و فرمان‌های خنده‌آور بدهند. در اروپا، تا پایان سده‌های میانه جشن دیوانگان برگزار می‌شد، که نمایشی طنزآمیز از وضع حکومت بود. تا جایی که یک پاپ خنده‌دار انتخاب می‌کردند و در کارناوال‌ها کشیش‌هایی با لباس زنانه آرایش می‌کردند که کتاب مقدس را وارونه به دست گرفته‌اند، و این جشن‌ها در روزهای کریسمس تا ششم ژانویه و آمدن ماژاها، ادامه داشت. در یونان باستان، برای چند روز در سال، بردگان فرمانروایی می‌کردند. در جنوب افریقا، در یکی از جشن‌ها، به‌دروغ خبر مرگ امیر و سلطان را می‌دهند و امیر چند روزه به‌جای برقرار کردن نظم، بی‌نظمی را تشویق می‌کند. در چین، زنان و مردانی که در برخی از فعالیت‌ها کارشان دور از یکدیگر است، در روزهای جشن در کنار هم کار می‌کنند. در بین یهودیان برخی از کشورها، جشن پوریم^۳ (= فصیح) با مقداری سرپیچی از دستورها و فرمان‌های حضرت موسی همراه است.

در ایران، نمونه‌هایی از انتخاب پادشاه و امیر مسخره و خنده‌آور، که

۱. ماژا (Mages)، موبدان، مغان یا منجیانی که از ایران رفتند و تولد عیسی را خبر دادند. روز کریسمس نزد کاتولیک‌ها و پروتستان‌ها ۲۵ دسامبر و نزد ارمنیان ششم ژانویه است.

۲. فصیح یا پَسَح پانزدهمین روز از ماه نisan روز بیرون آمدن بنی اسرائیل از مصر. برای مسیحیان عید فصیح (پاک = Paques) روز رستاخیز حضرت عیسی است.